

ÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI

baş No: ab 268

er No: ab 264

1964

Sayı 2

ANKARA

Metin Dostuma

Şerare
1966

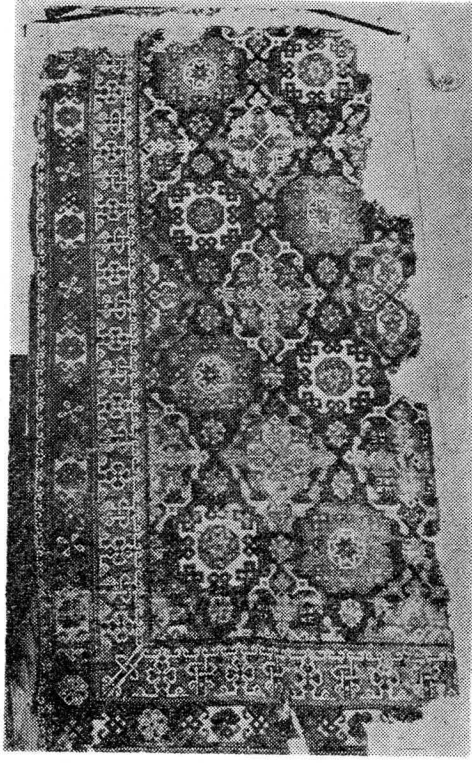
**İSTANBUL TÜRK VE İSLÂM ESERLERİ MÜZESİ'NDE BULUNAN
BAZI HALILAR VE RÖNESANS RESSAMLARININ ESERLERİ**

Şerare Yetkin

Türk halılarının tarihlendirilmesi bakımından en değerli kaynaklardan biri şüphesiz erken Rönesans ustalarının eserleridir. Çünkü 14. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya ihraç edilen Türk halıları Avrupalı ressamaları kuvvetle etkilemiş, çeşitli fresk ve tablolarında bu halıları resmetmişlerdir¹. Sanatkârların bu halıları eserlerinde resmederken bir sanatkar davranışı ile bazı değişiklikler yaptığı tabiidir. Ama gene de orijinal örneklerle sadık kalarak yapılmış halılar çoğunluktadır. Bu yüzden Türk halılarının erken örneklerinin benzerlerini bu tablolarda görerek tarihlendirmek mümkün olmaktadır. Bu husus bilhassa 15. yüzyıl için önemlidir. Orijinal parça olarak bu yüzyıldan kalan halılar çok değildir. Bunların boşluğunu tablolarındaki halı tasvirleri ile doldurabiliyoruz. Bunların belli başlı iki grubu vardır. Biri hayvan figürlü halılar, diğeri geometrik motifli halılardır. Hayvan figürlü halılar 14-15. yüzyılda yer alır. 15. yüzyıldan sonra hayvan figürlerinin yerine geometrik örnekler geçer. Konumuz olan halılarla bu iki tipin Avrupalı bazı ressamaların eserlerindeki halı tasvirleri ile benzerliğini berlitmeğe ve tarihlendirmeğe çalışacağız. Bu benzerlik genellikle bazı bordür desenleri üzerinde olacaktır.

Hahlardaki Kûfî yazılı bordürler 13. yüzyıl Selçuk halılarının bir hatırası olarak Türk halılarında devam etmiştir. Resim 1 deki halı bu Kûfî yazılı bordür desenlerinin en güzel örneklerinden birini göstermektedir. Halı, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde 303 envanter numarası ile kayıtlı bulunmaktadır. Eb'adı lxl. 91 dir. Konya'da Alâettin Türbesi'nden getirilmiştir. Holbein halıları diye adlandırılan halıların birinci tipine girer. Bilindiği gibi bu ad, bu tip halılara hatalı olarak verilmiş genel bir isimdir. Çünkü Holbein'dan çok daha evvel 15. yüzyıl İtalyan

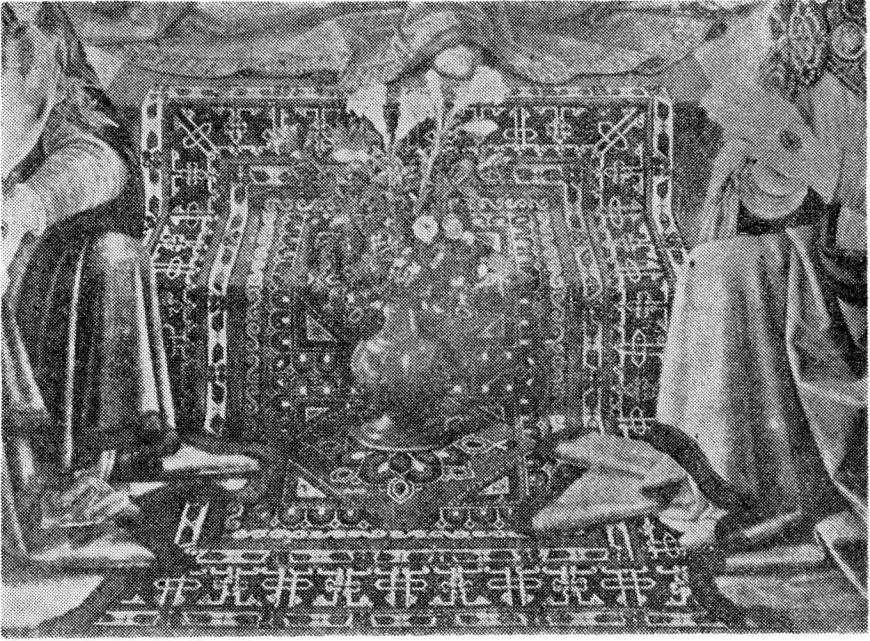
1- J. Lessing, *Altorientalische Teppiche nach Bildern und Originalen des XV. und XVI. Jahrhunderts*. Berlin 1877. K. Erdmann, *Orientalische Tierteppiche auf Bildern des XIV. un XV. Jahrhunderts*. Jahrbuch d. Preussischen Kunstsammlungen I, 1929, s. 261. K. Erdmann, *Neue Tierteppiche auf abendlandi schen Bildern des XIV. und XV. Jahrhunderts*, Jahrbuch d. Preussischen Kunstsammlungen LXIII, 1941, s. 121.

Resim 1 — Holbein tipi Uşak halısı

ustalarının bu halıları eserlerinde resmettikleri bilinmektedir. Halının zemini lâcivert renkte olup küçük sekizgenlerin ve baklavalardan kaydırılmış eksenlere göre sıralanmasını gösteren bir şemaya sahiptir. Konturları örgülü sekizgenler sarı ve kırmızı renktedir. Ortalarında kırmızı, sarı geçmelerden meydana gelmiş sekiz köşeli yıldızlar vardır.

Karşılıklı çifte kıvrımlardan meydana gelen baklava motifleri ise sarı, kırmızı, mavi renktedir. Ayrıca mor renk 15. yüzyıl halılarının bir özelliği olarak bu halıda da görülür. İki bordürü vardır. Bilhassa kırmızı zemin üzerinde sarı çiçekli Kûfî yazı şeritine havi olan bordür enteresandır. Yazıda köşe dönüşlerinin başarılı olması önemlidir. Bu bordürün çok benzerini 15. yüzyıl ressamı Domenico Ghirlandaio'nun Floransa'da Uffizi galerisinde bulunan "Tahtta oturan Meryem" resmindeki halıda görüyoruz (Resim 2). Keza gene aynı san'atkârın Floransa'da Oganisanti'de bulunan 1480 tarihli "Aziz Hieronimus" adlı tablosundaki halı tasvirlerinde de aynen görülmektedir. Bu Kûfî yazı motifi kendi içinde de bir gelişme göstermiş, yazı karakterini kaybederek örgülü şekiller halini almıştır. Bunun en güzel örneklerinden birini Berlin Staatliche Museen'de bulunan aynı tip bir halıda görüyo-

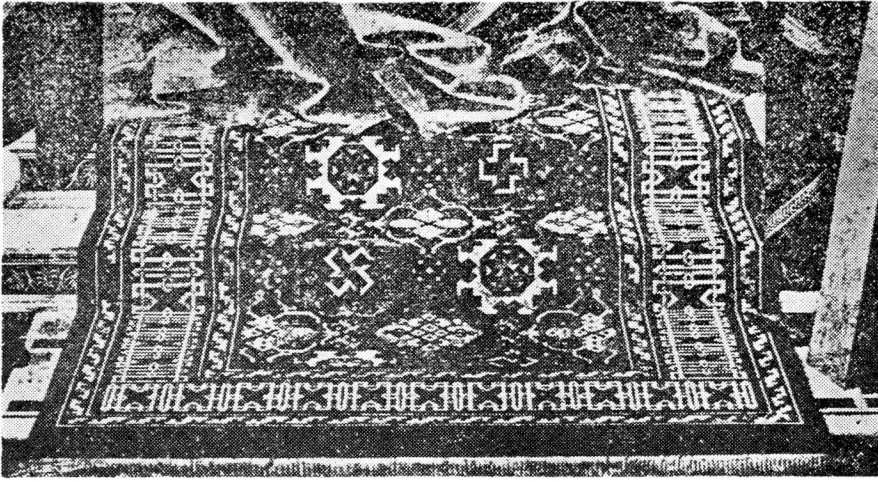
Resim 2 — Ghirlandajo'nun Tahta oturan Meryem tablosundan detay

ruz². Keza maâlesef harp sırasında yanmış olan, Raffelino del Garbo'nun 1594 tarihli "Tahta oturan Meryem" tablosunda görülen halı resminde de bu bordürün bir benzeri bulunuyordu (Resim 3). Resim 4 teki halı Holbein II tipine girer. 17. yüzyıl sonuna aid olarak tarihlendirebileceğimiz bu halı Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde 705 envanter numarası ile kayıtlıdır. Eb'âdı 1.50x2.66 dır. Edirne'de Gazi İbrahim bey Mescidi'nden getirilmiştir. Zemini kırmızı renkte olup üzerindeki örnekler sarı renktedir. Holbein I. tipte görülen geometrik, örgülü sekizgen ve baklavaların rumî ve palmet gibi nebatî motiflerle parçalandığı, bir çözülmeye uğradığı görülmektedir. Kompozisyon şeması aynı olmakla beraber örnekler değişmiştir. Bizim için önemli olan esas bordür desenidir. Burada kırmızı zemin üzerine açık sarı renkli bir dekor görülür ki bu, çiçekli Kûfî yazının çok değişerek tamamen bir tezyinat halini almasını gösteren güzel bir örnektir. Kûfî yazıdan arta kalan küçük kıvrık uçlar ve rozetler burada da görülmektedir. Holbein II tipinin çeşitli Kûfî yazılı bordürlere sahip örneklerini gerek orijinal halılar üzerinde gerekse Avrupa ressamlarının tablolarındaki halı tasvirlerinde görmek mümkündür. Resim 5 te, Lorenzo Lotto'nun Venedik'te SS. Giovanni E Paolo Kilisesi'nde bulunan bir eserinde

2- K. Erdmann, *Der Orientalische Knüpfteppich*, Tübingen. 1955. Abb. 25. Mohamed Mostafa, *Meisterwerke Türkischer Kunst aus Sammlungen In Kairo*, First International Congress of Turkish Arts. Ankara 19th-24th October, 1959 Communications presented to the congress. Ankara, 1961, Abb. 1, 3, 13,

iki halı tasviri görülmektedir. Bunlardan sarkan halı konumuz olan ve Holbein II. tipe giren Kûfî yazılı bordürü hâvi bir halıdır. Arkada görülen serilmiş halı ise Memlük halısı denilen bir halıdır. Bu halının çok benzeri, Kûfî yazılı bir bordüre sahip olarak Divriği Ulu Câmii'nde bulunmaktadır ³.

Resim 6 daki halı gene Kûfî yazılı bodür desenlerinin örgülü Kûfî denilen bir çeşidine sahiptir. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde 417 envanter numarası ile kayıtlı bulunmaktadır. Eb'adı 1.46x2.33 dür. Konya'da Alâettin türbesinden getirilmiştir. Zemini kırmızı renktedir. Turuncu renkli bir iç bordürle iki iri dikdörtgene ayrılmıştır. Dikdörtgenlerin içinde yeşil renkte sekizgenler yerleştirilmiştir. İçlerinde kırmızı mavi dolgulu yıldızlar ve sarı renkte kıvrımlı şeritler vardır. Esas bordürün zemini açık kahverengi olup, Kûfî harfler kırmızı, beyaz, sarı, mor ve kırmızı renktedir. Holbein III. tipe sokulan bu halı 16. yüzyıl başına aittir. Halının kompozisyon şeması 15. yüzyıl hayvan figürlü halılarından olan Ming ve Marby adları ile tanılan halıların şemasını hatırlatır ⁴. Burada hayvan

Resim 3 — Raffelino del Garbo'nun Tahtta oturan Meryem tablosundan detay

gruplarının yerini geometrik dolgular almıştır. Bordürdeki örgülü Kûfî yazı 17. yüzyıl sonuna kadar Türk halılarında çoğunlukla tekrarlanmıştır. Keza 14-15-16. yüzyıl Türk ve İran minyatürlerinde ve Avrupalı ressamların eserlerindeki halı tasvirlerinde de bu tip Kûfî yazılı bordürler çiçekli şekillerde görülür. Bilhassa şimdi Viyana National Bibliothek'te bulunan ve 1460 tarihli olup Dük René d'Anjou-

3- Şerare Yetkin, *Yurdumuzdaki müzeler ve câmilerde bulunan değerli halılar*. Türk Kültürü sayı 4, s. 27, Resim 3.

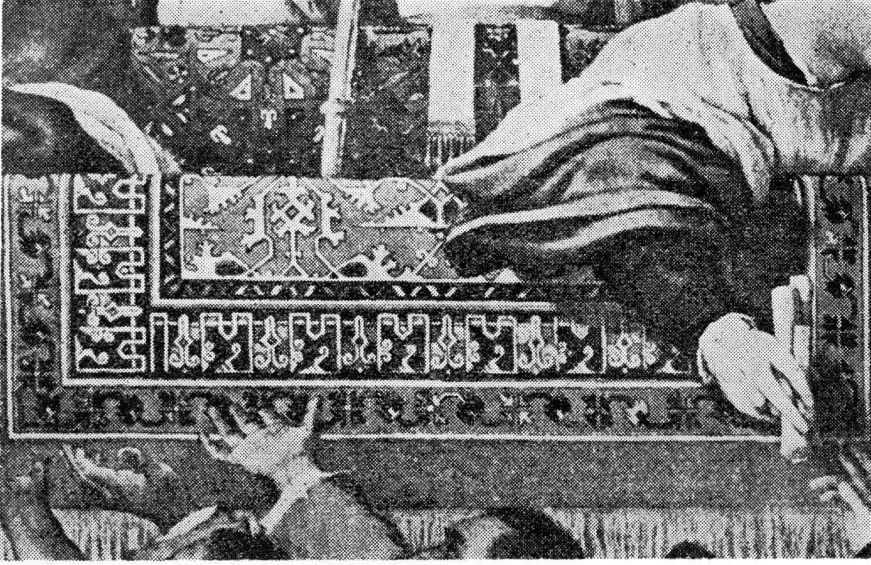
4- K. Erdmann, *15. Asır Türk Halısı*, *Der Türkische Teppich des 15. Jahrhunderts.*, İstanbul 1956, Abb. 47-48.

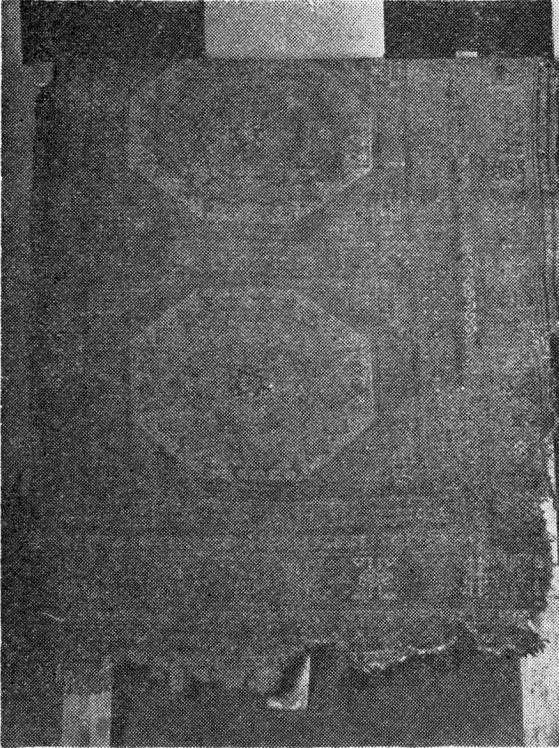
Resim 4 — Holbein tipi Uşak halısı

ya aid bir Fransız minyatüründeki halılardan soldakinde aynı tip görülmektedir. Sağdaki halı ise 19. yüzyıl geometrik Kafkas halılarının bir benzeridir (Resim 7).

Resim 8 deki halı aynı tipin bir variantıdır. Halı Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde 566 envanter numarası ile kayıtlıdır. Eb'adı 1. 20x1. 32 dir. Konya'da Alâettin Türbesi'nden getirilmiştir. Küçük olan bu halının zemini kırmızı olup tam ortasında koyu mavi renkte iri bir sekizgen vardır. Köşelerde kancalı üçgen dolgular ve zemine serpiştirilmiş küçük sekiz köşeli yıldızlar ve baklavalara bulunur. Bizim için önemli olan hususlar ise şunlardır: Ortadaki sekizgenin iç dolgusunda tam ortada kolları sekiz köşeli küçük yıldızlarla süslü beyaz bir haç vardır. Bu hacin kolları arasındaki boşluklara stilize birer kuş figürü yerleştirilmiştir. Mor renkte olup, ayakları sarı ve kırmızıdır. Kuşlar haçın aşağı ve yukarı kollarında başları birbirine bakan şekilde çiftler çiftler yerleştirilmiştir. Bunları iki taraftan sivri kancalarla zenginleştirilmiş kırmızı renkte birer motif çevirir ki bu çok stilize edilmiş ve başları

Resim 5 — Lorenzo Lotto'nun Venedik ss. Giovanni kilisesindeki eserinden detay

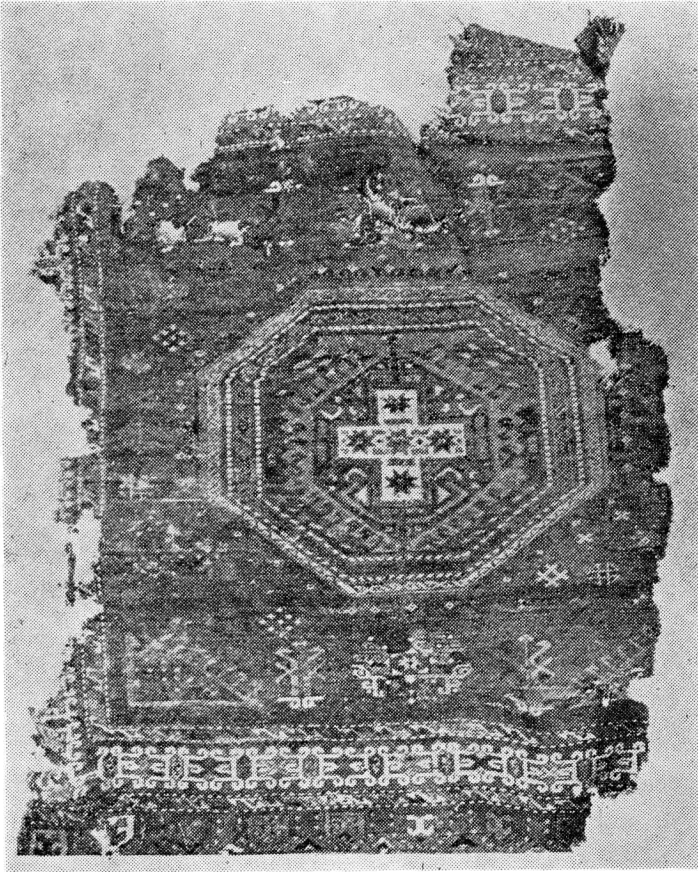

Resim 6 — Holbein tipi halı. İst. Türk ve İsl. Es. Müz.

ters istikamette çevrilmiş iki ejder figürüdür. Ayrıca zeminde sekizgenin alt ve üst kısmında ikiye bölünmüş motif bulunmaktadır. Bunlar bir ağacın iki tarafına yerleştirilmiş stilize birer kuş figürüdür. Ağaçlar kırmızı renkte, kuşlar sarı-yeşil, mor-sarı, mavi - mor, mor-yeşil renktedir. Böylece bu halda 15. yüzyıl Anadolu hayvan halılarının çok meşhur iki hahısı Ming ve Marby halılarının karakteristik motifleri tamamen geometrik bir şemaya uydurularak, kuvvetli bir stilizasyonla ve başka bir kompozisyon düzeni içinde tekrarlanmıştır. Bu halda görülen enteresan bir husus ta bordürdeki dekoratif Kûfî yazı şeritidir. 15. yüzyıl ressamı Carlo Crivelli'nin Londra National Gallery'de bulunan ve Tebşir sahnesini gösteren bir tabloda balkona serili aynı tip bir halının bordürüne çok benzemektedir (Resim 9). Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki halıyı 15. yüzyıl olarak tarihlendirmeğe cesaret edemiyorum. 15. yüzyıldan sonra Türk halılarında kaybolan hayvan figürleri 18. yüzyılda tekrar görülmeye başlar. Ayrıca bu halının kompozisyonu da geç bir tarihe işaret etmektedir. Ancak 18. yüzyıl bile olsa 15. yüzyıl hayvan figürlü halıların özelliklerini devam ettirmesi bakımından çok önemlidir. Resim 9'daki desenlerde bu haldaki karakteristik hayvan figürleri görülmektedir. Re-

Resim 7 — 1460 tarihli fransız minyatüründen halı *detay*

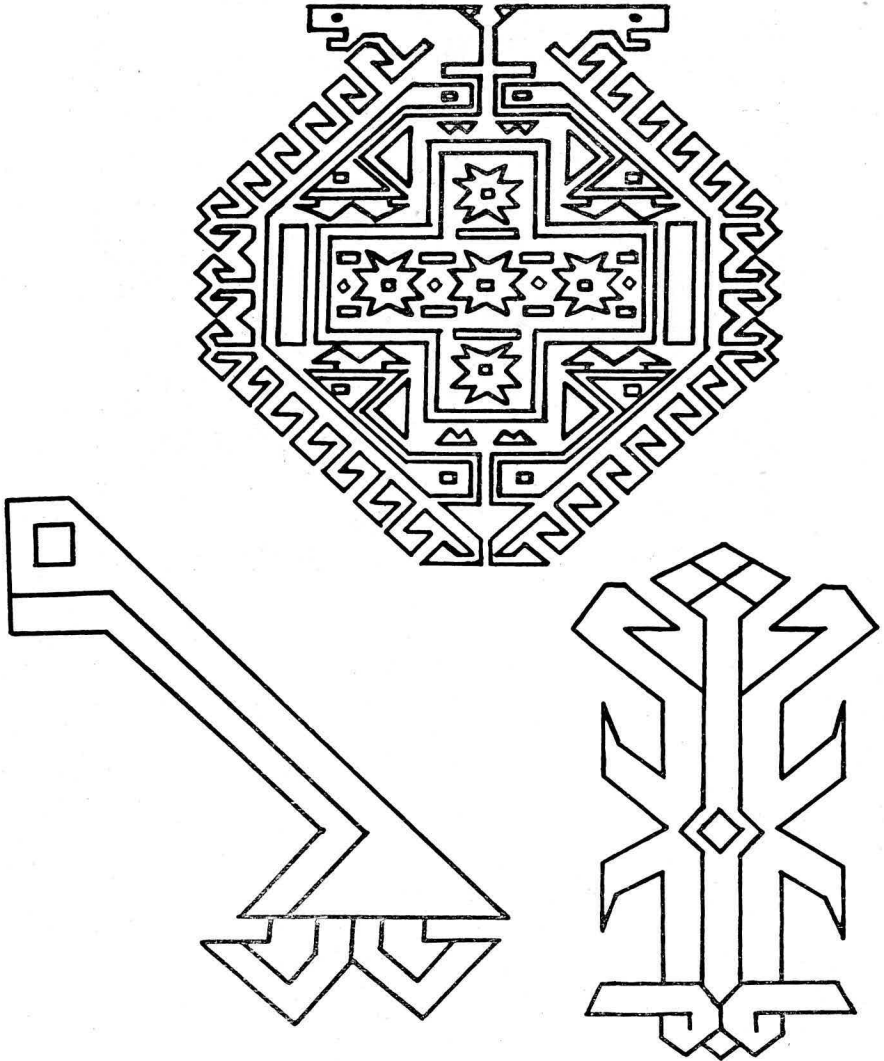
Resim 8 — Kûfi bordürlü ~~halı~~ halı. İst. Türk ve İsl. Eserleri Müz.

hayran pişirilmiş

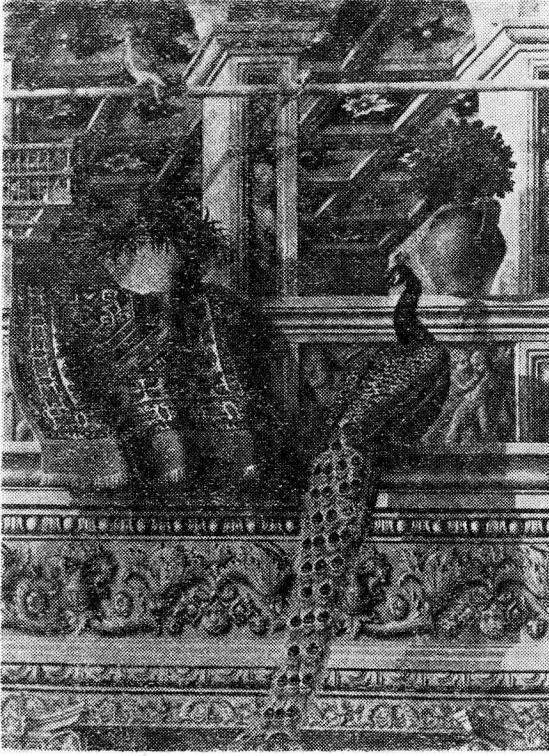
sim 10 daki halı ise Washington Textile Museum'da bulunmaktadır.⁵ Resim 6 da görülen halının daha geç bir varyantıdır. Bu halının dış bordüründe görülen karşılıklı yerleştirilmiş çifte kıvrık şekiller Resim 8 deki halının bordür deseninin çok stilize olmuş bir halini akla getiriyor. Bu halıda üst üste yerleştirilmiş üç dikdörtgen sahayı çerçeveleyen iç bordür ise kıvrık bir dal üzerinde aşağılı yukarılı yerleştirilmiş nebâti bir örneğe sahiptir. Gerek Kûfi yazı gerekse bu nebati bordür şekli Vittore Carpaccio'nun 1495 tarihli olup Venedik'te Accademia di Belle Arti'de bulunan Ursula efsânesi serilerinden birindeki eserinde sarkan halılarda da görülmektedir (Resim 11). Keza Berlin Staatliche Museen'de bulunan ve 16. yüz yıla aid olan bir halı da aynı tipte bir zemin ve çifte bordüre sahiptir. Resim 12 deki halı bizim konumuz için asıl önemli olan halıdır. Bu halı Türk ve İslâm Eserleri Mü-

5- C.G. Ellis, A Soumak-Woven Rug In A 15 th. Century International Style, Textile Museum Journal, Vol. 1-Number 2, December 1963. Fig. 8, 10.

zeşi'nde 293 envanter numarası ile kayıtlıdır. Eb'adı 1. 60 x 1.58 dir. Konya'da Alâet-tin Türbesi'nden getirilmiştir. Bu halı Holbein dördüncü tipe girer. Holbein üçüncü tipten gelişmiş olup ortadaki sekizgen etrafında bir gruplaşmayı gösterir. Zemin kırmızı renktedir. Ortasında etrafı küçük sekizgenlerle çevrili büyük sekizgen ve köşelerde içinde sekizgenler olan kareler yerleştirilmiştir. Ortadaki sekizgenin içi kırmızıdır. Orta sırada yeşil bir yıldız içinde kırmızı renkte küçük yıldız dolgular vardır. Etrafı köşeli S'li ve mavi kıvrık dal üzerinde yaprakları olan birer şeritle iki taraftan çevrilidir. Sekizgen kenarlarının tam ortasından birer

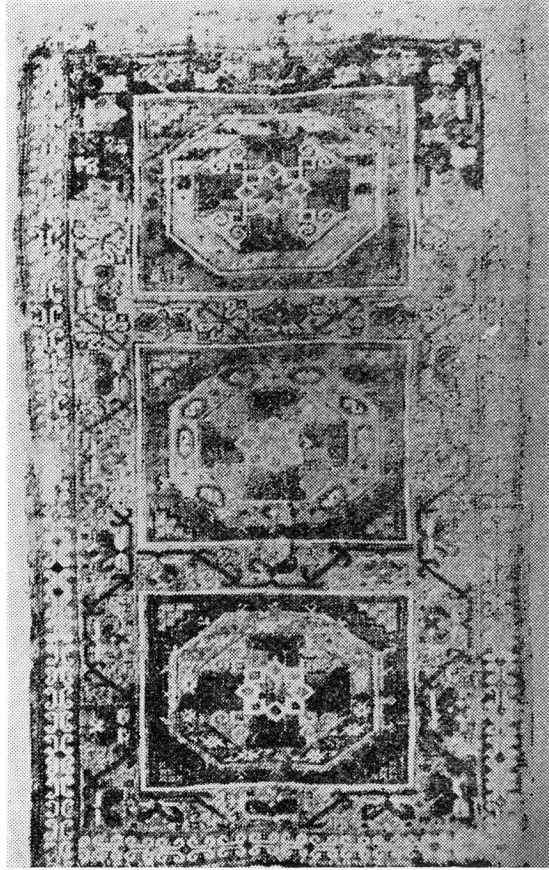

Resim 8a — Resim 8 deki halının ortasındaki sekizgenden detaylar

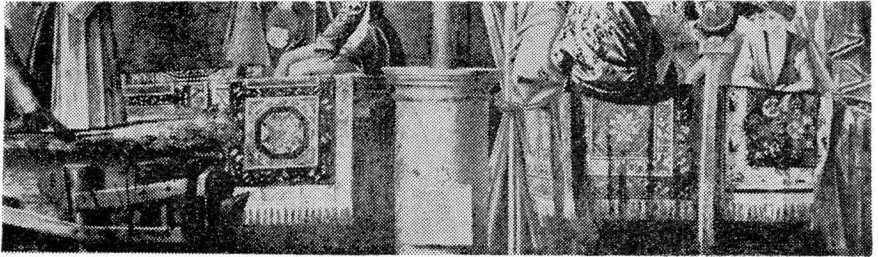

Resim 9 — Carlo Crivelli'nin Tebşir tablosundan detay. Londra Nat. Gal.

küçük sekizgenler birleşiyor. Alt ve üst kısımdakiler daha büyüktür. Konturları örgülüdür. Böylece ortadaki büyük sekizgenin etrafında sıkı bir gruplanma meydana geliyor. Köşelerde birer kare içine alınmış olan sekizgenler kırmızı renktedir. Bütün karelerin ve zeminin etrafı yeşil üzerine kırmızı köşeli S'lerden bir şeritle çevrilidir. Esas bordürü koyu mavi zeminli olup, kırmızı bir kıvrık dal üzerinde mor, sarı, yeşil dolgulu ve aşağılı yukarılı yerleştirilmiş nebati bir örneğe sahiptir. Bizim için enteresan olan bilhassa bu bordür desenidir. Resim 10 daki halının iç bordürüne benzeyen bu bordür deseni, Piero della Francesca'nın Rimini de San Francesco kilisesinde bulunan bir freskindeki halı tasvirinde bazı detay farkları ile görülür (Resim 13). Bir kapı üzerinde olan bu fresk 1451 tarihli. Burada Rimini prensi Sigismondo Pandolfo Malatesta, diz çökmüş olarak koruyucu azizi Burgundlu Sigismund'un önünde eğiliyor. Fresk oldukça bozuk bir şekilde restore edilmiştir. Bizim için önemli olan, bu freskte prensin üzerinde diz çöktüğü halıdır (Resim 13 a). Bu halının zemin deseni Resim 1 daki halının aynıdır.

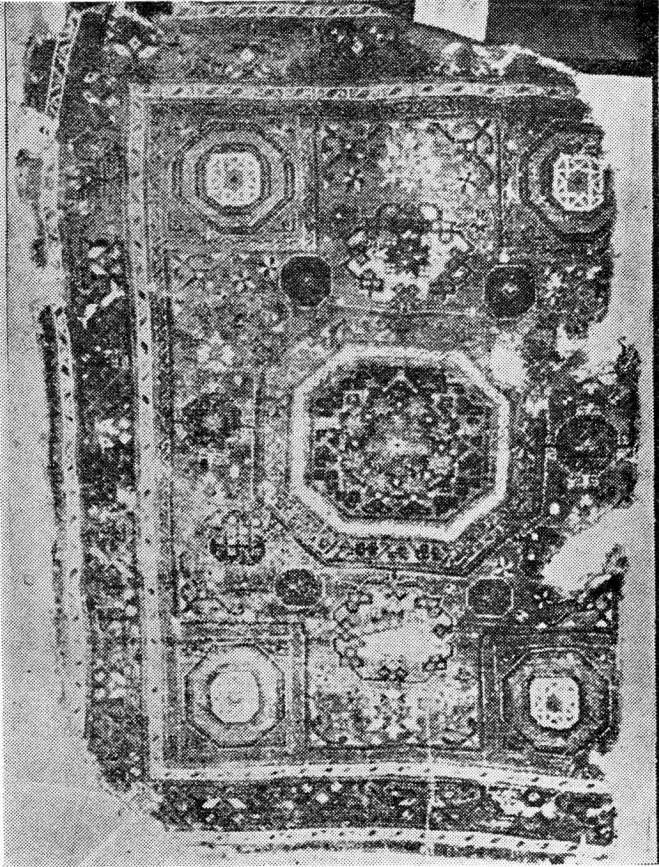

Resim 10 — Holbein tipi Türk halısı. Vaşington Tekstil Müz.

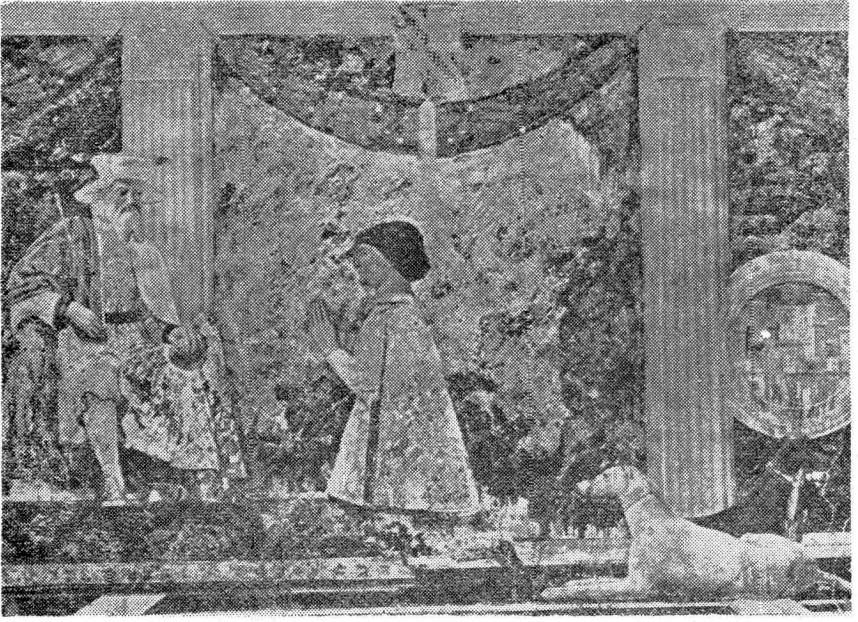

Resim 11 — Carpaccio'nun Ursula efsanesi resimlerinden bir detay (1495). Venedik Acc. Belle Arti

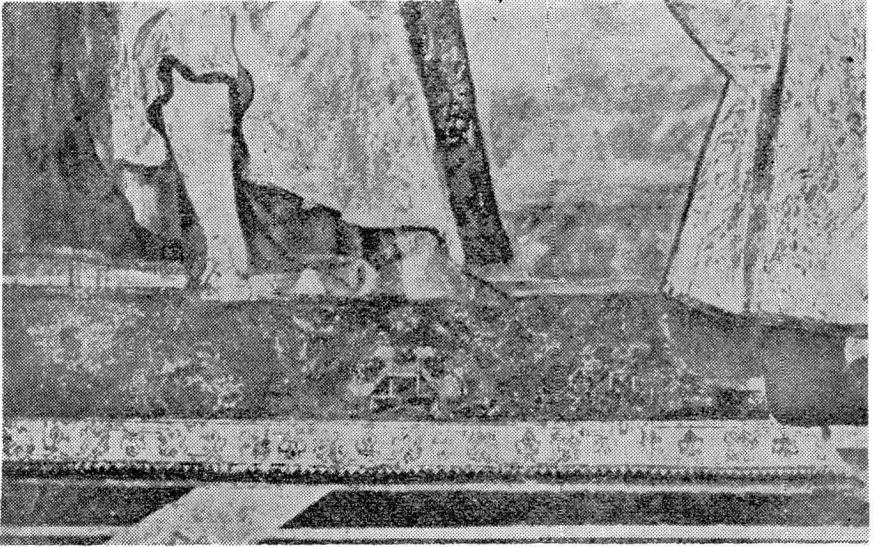
Fakat bordür deseni 15. yüz yıla ait bir minyatürde görülen halının iç bordürüne de çok benzemektedir. Bu minyatür İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kütüphanesi'nde 2154 numara ile kayıtlı olan Murakka'nın 107 a sayfasında bulunmaktadır. Resim 16 da görülen bu minyatür gerek konu gerekse kompozisyon bakımından çok önemli özellikler taşımaktadır. Bir halı üzerinde oturan Hazreti Muhammed'e, büyük bir melek tarafından, ortasında iki şerefeli minaresi olan bir câmiyi de havî bir şehir sunulmaktadır. Alevden bir hâle ile çevrelenmiş olan Hazreti Muhammed'in üzerinde oturduğu halı komumuzla ilgili olması dolayısıyla ayrı bir önem taşır. Bu halının zemininde birbirine bakan iki kuş figürü görülmektedir. Kuşlar minyatür ustasının mahareti ile çok zarif ve kıvrak bir şekilde resmedilmiştir. 15. yüzyıl Anadolu Hayvan figürlü halılarının minyatür sanatındaki görüşünün değişik bir örneğidir. Halının iki bordürü vardır. Dış bordür, Kûfî yazılardan meydana gelmiştir. İç bordürde görülen kıvrık dal üzerindeki nebati motif gerek Piero della Francesca'nın Resim 13 deki eserinde görülen halının bordüründe, gerekse Vittore Capacocio'nun Resim

Resim 12 — Holbein tipi Türk halısı, İst. Türk ve İsl. Eser. Müz.

Resim 13 — P. della Francesca'nın Rimini kilisesindeki freskinden detay (1451)

Resim 13a — aynı freskden detay

Resim 14 — Kafkas ejder halısı 16 Y. Y. sonu (Erzurum Lala Mustafa Paşa Câmii'nde)

11'deki eserinde bulunan halının bordürüne benzemektedir. Keza Resim 12'deki halı ve Berlin Staatliche Museen'de bulunan 16. yüzyıl başına ait olan halı da aynı bordüre sahiptir ⁶.

Böylece Türk halılarına has olan bu bordür şekilleri gerek Avrupa sanatkarlarının resimlerindeki halılarda gerekse bir minyatürde aynı sadakatle resme-

6- K. Erdmann, Ad. geçen eserler. Abb. 35 ve aynı resimden 27. Resim 16 için meslekdaşım Dr. Nurhan Atasoy'a teşekkür ederim.

dilmiştir. Fakat asıl önemli olan bu bordür şeklinin Kafkas halılarında da aynı sadakatle kullanılmış olmasıdır. Gerek teknik, gerekse desen bakımından Türk halılarına en yakın bir grup olan Kafkas halıları içinde tipik olan bir bordür şeklidir. Bu bordürün çok benzerlerini Resim 14 deki Kafkas halılarının en karakteristik tipi olan bir Ejder halısında görüyoruz. **Halı** halen Erzurum Lala Mustafa Paşa Câmii'nde bulunmaktadır. Eb'âdı 2x1.55 dir. Koyu kahverengi zemin üzerine sarı ve kırmızı sivri dişli yaprakların

Resim 15 — 18. Y.Y. Kafkas halısı. İst. Türk ve İsl. Eser. Müz.

meydana getirdiği baklava şeması vardır. Baklavalar iri mavi rozetler ve yeşil sarı kırmızı dolgulu palmetlerle birleşmiştir. Bordür tarafından kesilmiş olan baklava sırasında ejder ve anka mücâdelesi, üçüncü sırada ise karşılıklı yerleştirilmiş beyaz ejderler vardır. Halının uzun ve kısa bir tarafı noksandır. Tek olan bordürü beyaz renkli olup, üzerinde, yeşil bir kıvrık dal üzerine aşağılı yukarılı yerleştirilmiş mavi-sarı-kırmızı dolgulu nebatî bir motif vardır. Halı onaltıncı yüzyıl sonlarına aittir. Keza aynı bordür Ejder halılarından gelişmiş diğer bir Kafkas halısı tipi olan Resim 15 deki halıda da görülmektedir. 18. yüzyıla aid olan bu halı Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde 944 envanter numarası ile kayıtlı bulunmaktadır. Eb'adı 3. 30xl.70 dir Tokat, Ali Paşa Câmii'nden getirilmiştir. Kahverengi zemin üstüne beyaz

Resim 16 — 2154 numaralı Murakka'dan bir minyatür. İst. Topk. Sar. Hz. Kt.

renkli ve sarı, yeşil mor dolgular vardır. İki taraftan kırmızı renkte düz konturlu sivri yapraklarla çevrelenmiştir. Bu sivri yapraklar Ejder halılarının bu tipi meydana getiren kalıptır. Bizim için önemli olan bordürü ise mor zeminli olup bir kıvrık dal üzerinde kırmızı sarı, yeşil dolgulu aynı nebatî bordür desenine sahiptir.

Böylece Piero della Francesca'nın freskindeki halı 15. yüzyıl ortalarında bir Türk halısının zemini ile bir Kafkas halısının bordürünü birleştirmiştir. Türk halıları ile Kafkas halılarının benzerliği bu erken tiplerde daha kuvvetle belirir. 18. yüzyıl Kafkas çiçekli halıları ise, bilhassa zemin örneklerinde İran halılarının etkisini gösterir. Ancak 19. yüzyıl geometrik motifli Kafkas halıları Türk halıları ile benzerliği tekrarlarlar. Keza 19. yüzyıl Kafkas halılarında görülen Kûfî yazılı bordür deseni, 13. yüzyıl Selçuk halılarının bir hatırası olarak yaşar.

Rönesans ressamlarının eserleri ise Türk ve Kafkas halılarında ortak olan bu unsurları taşıyan bir köprü gibidir.

TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI

Yayınlayan : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

İdare yeri : Kavaklıdere Caddesi 16, Kavaklıdere - Ankara; PK. 14, Çankaya - Ankara

Tel : 12 06 56 - 17 73 47

Dizilip Basıldığı yer : Ankara Üniversitesi Basımevi

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO. 06268

SINIFLAMA NO.

06264

BAĞIŞCI

GELİŞ TARİHİ